

УДК 340.1:001.89(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.10>

ДО ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Дундукова Л.В.,

*слухач курсу денного навчання
факультету професійної освіти та лідерства,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0000-8962-2735
e-mail: tr_lucia@ukr.net*

Ляшук Р.М.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0137-0989
e-mail: rroman@ukr.net*

Дундукова Л.В., Ляшук Р.М. До питання удосконалення правового регулювання наукових досліджень в Україні.

У цій науковій статті досліджується законодавство, що регулює наукову діяльність в Україні, зокрема, у контексті національного розвитку та європейської інтеграції. Наукова діяльність розглядається як багатогранне соціально-правове явище, з'ясовуються її конституційні та правові основи, а також механізми фінансування. Разом із тим висвітлюються фундаментальні принципи академічної свободи, доброчесності, відкритості та підзвітності науковців. Основний акцент робиться на захисті авторських прав учених та необхідності узгодження українського законодавства з міжнародними та європейськими стандартами. Увага також приділяється створенню умов для ефективної реалізації наукового потенціалу в умовах воєнного стану. Розглядаються підходи до розбудови національної системи стимулювання інновацій та підтримки молодих учених.

Розглядаються сучасні виклики, зокрема ті, що виникають у зв'язку із цифровізацією, загрозами безпеці та монетизацією наукових досягнень. У цьому контексті підкреслюється, що стрімкий розвиток цифрових технологій не лише відкриває нові можливості для наукових комунікацій і міжнародної співпраці, а й формує низку ризиків, пов'язаних із захистом персональних даних дослідників, кіберзагрозами, а також із необхідністю забезпечення збереження інтелектуальної власності в умовах відкритого доступу до наукової інформації.

Наведено рекомендації щодо вдосконалення законодавства, що ґрунтуються на принципах Європейської хартії дослідників, судовій практиці Європейського суду з прав людини та практиці, яка спостерігається в державах-членах Європейського Союзу.

У цьому контексті розглядається також питання адаптації українських наукових стандартів до європейських вимог щодо фінансування, оцінювання результативності та забезпечення прозорості дослідницьких процесів.

Результати цього дослідження висвітлюють існуючі проблеми та потенційні шляхи вдосконалення правової бази відповідно до європейського досвіду з метою регулювання наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності.

Запропоновані висновки можуть слугувати аналітичною основою для подальших досліджень щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері науки.

Ключові слова: правове регулювання, наукова діяльність, академічна доброчесність, інтелектуальна власність, фінансування науки, європейська інтеграція, цифровізація, національна безпека.

Dundukova L.V., Liashuk R.M. On improving the legal framework for scientific research in Ukraine.

This scholarly article examines the legislation governing scientific activity in Ukraine, focusing on its impact on national development and European integration. Scientific activity is regarded as a complex social and legal phenomenon, with its constitutional and legal bases and funding mechanisms highlighted. The study emphasizes core principles such as academic freedom, integrity, transparency, and researcher accountability. It also underscores the importance of protecting authors' rights and aligning Ukrainian legislation with international and European standards. Considerable attention is given to creating conditions that support the practical realization of scientific potential under martial law. Additionally, the article explores strategies to strengthen the national innovation system and support emerging researchers.

The study further explores modern challenges, especially those linked to digitalization, security concerns, and the commercialization of scientific breakthroughs. It highlights that the rapid growth of digital technologies not only provides new opportunities for scientific communication and international collaboration but also poses risks, including protecting researchers' personal data, combating cyber threats, and safeguarding intellectual property in an open environment for scientific information.

The article provides recommendations for improving legislation based on the principles of the European Charter for Researchers, along with case law from the European Court of Human Rights and practices observed within EU Member States. In this context, the study also explores how Ukrainian scientific standards are being aligned with European requirements concerning funding, performance evaluation, and transparency in research procedures.

The study's findings identify current issues and recommend strengthening the legal framework by incorporating European experiences in regulating scientific activities and protecting intellectual property. The conclusions can serve as a foundation for future research aimed at improving the regulatory system in the scientific field.

Key words: legal regulation, scientific activity, academic integrity, intellectual property, research funding, European integration, digitalization, national security.

Постановка проблеми. Наукове законодавство України потребує реформування в контексті європейського досвіду. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, підписана у 2014 році, зобов'язує нашу державу розвивати наукову політику на засадах Європейської хартії дослідників (European Charter for Researchers) та Кодексу поведінки щодо найму наукових працівників (Code of Conduct for the Recruitment of Researchers) [1].

Питання правового регулювання наукових досліджень набуло особливої актуальності та має практичне значення, адже це не просто система юридичних норм, що визначають порядок організації та проведення наукових досліджень, а й соціально-правовий механізм, спрямований на забезпечення всебічного розвитку інтелектуального потенціалу держави, додержання етичних принципів під час організації та проведення науково-дослідної роботи, справедливий розподіл результатів інтелектуальної діяльності тощо.

В Україні формуються сучасні правові й наукові підходи, які базуються на переосмисленні ролі науки в суспільстві, поєднанні правових механізмів із інноваційними підходами до управління науковою сферою та впровадженні європейських стандартів дослідницької діяльності. Якщо раніше наука розглядалася лише як стаття бюджетних видатків, то сьогодні вона стала стратегічним ресурсом для інноваційного розвитку. Разом із тим існує низка актуальних проблем, які стримують розвиток. Це недостатнє фінансування наукових проєктів, низький рівень правового захисту науковців, складні бюрократичні процедури, пов'язані з реалізацією грантових проєктів, а також відсутність дієвих механізмів для впровадження наукових розробок.

Метою статті є дослідження законодавчих актів, етичних та управлінських підходів до організації наукової діяльності, а також здійснення комплексного аналізу системи правового регулювання наукової діяльності в Україні, визначення проблемних аспектів і розробка напрямів удосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми правового регулювання науки є предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних вчених, які досліджували питання правової природи свободи наукової творчості, співвідношення публічного та приватного інтересу в науці, а також роль держави як гаранта реалізації академічних прав і свобод науковців. Зокрема, окремі аспекти та орієнтири у процесі подолання кризи академічної доброчесності в Україні висвітлено у працях І.І. Драч [2], а також у низці офіційних матеріалів МОН. Незважаючи на велику кількість джерел, переважна більшість наукових робіт присвячена аналізу окремих елементів правового забезпечення науки – наприклад, лише фінансуванню, або лише доброчесності, або лише інтелектуальній власності.

Важливим питанням також є національна безпека держави, особливо в умовах повномасштабної агресії РФ, де наукові дослідження відіграють ключову роль у зміцненні обороноздатності країни. У контексті сучасних гібридних загроз стратегічного значення набувають дослідження в галузях оборони, кібербезпеки, охорони державного кордону та розвитку штучного інтелекту, що, зокрема, висвітлено у працях К.Л. Бугайчук, І.М. Дороніна, А.Л. Правдюк.

У свою чергу, правове регулювання повинно враховувати низку специфічних вимог, зокрема щодо забезпечення конфіденційності інформації, охорони державної таємниці та захисту персональних даних. Такий підхід є ключовим для збереження національних інтересів і запобігання витоку критично важливої інформації.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-правових методів, що забезпечили комплексний і міждисциплінарний підхід до аналізу правового регулювання наукової діяльності. Такий підхід дозволив врахувати не лише юридичні аспекти, а й соціальні, етичні, управлінські й міжнародні чинники, що впливають на функціонування наукової сфери.

Діалектичний метод застосовувався для аналізу розвитку правового регулювання науки в динаміці суспільних змін, з урахуванням трансформації інститутів науки та права в умовах демократизації, глобалізації та війни. Він дав змогу дослідити суперечності між свободою наукової творчості й публічними інтересами (наприклад, безпекою або моральними обмеженнями).

Системно-структурний метод дозволив розглянути правове регулювання науки як цілісної правової підсистеми, яка поєднує норми конституційного, адміністративного, трудового, цивільного, міжнародного та інформаційного права. Особливу увагу приділено взаємодії правових інститутів, процедур і суб'єктів у рамках єдиного нормативно-інституційного механізму.

Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу аналогій і розбіжностей між українським законодавством та правом Європейського Союзу, зокрема у сфері академічної мобільності, захисту прав дослідників, фінансування науки, регулювання грантів і дослідницької етики. Це дозволило сформулювати практичні рекомендації щодо гармонізації українського права із європейськими стандартами.

Історико-правовий метод використано для простеження еволюції нормативного забезпечення науки в Україні – від радянської централізованої моделі до сучасного правового плюралізму. Вивчено ключові законодавчі акти, концепції та реформаторські етапи (зокрема період після підписання Угоди про асоціацію з ЄС).

Формально-логічний метод сприяв точному визначенню основних понять – «наукова діяльність», «правове регулювання науки», «академічна доброчесність», «правовий статус науковця» тощо. Це дозволило вибудувати послідовну термінологічну базу, що унеможливляє тлумачення з суперечностями.

Аналітико-емпіричний метод застосовано для вивчення реального стану правозастосування у сфері науки. Проаналізовано судову практику (зокрема щодо академічної доброчесності, авторських прав, комерціалізації результатів досліджень), результати опитувань науковців і статистику державного фінансування науки. Цей метод дозволив виявити прогалини в нормативній базі, неефективність окремих процедур та проблеми реалізації законодавства на практиці.

Таким чином, використання наведених методів забезпечило глибоке, багатоаспектне дослідження, яке враховує синергію правових, соціальних, інституційних і міжнародних факторів, що впливають на функціонування та розвиток наукової сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання охоплює широке коло питань, а саме: визначення статусу науковців та установ, механізми фінансування, оцінку ефективності, етичні аспекти досліджень та впровадження розробок у практику. Сьогодні це комплексна правова

підсистема, яка поєднує елементи адміністративного, цивільного, трудового, інформаційного та міжнародного права.

Відповідно до статті 54 Конституції України, кожному гарантується свобода наукової та технічної творчості, а держава має сприяти розвитку науки та охороні інтелектуальної власності [3]. Це фундаментальна основа для формування всієї системи правового регулювання.

Реалізація конституційного права на свободу науки забезпечується через низку взаємопов'язаних інструментів. Основу правового регулювання становить Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [4], який визначає основні принципи функціонування наукової сфери, механізми фінансування досліджень, систему управління наукою та принципи державної політики в науковій сфері, а також закріплює правовий статус науковців, автономію наукових установ і створює підґрунтя для розвитку інновацій. Важливим також є Закон України «Про охорону прав на винаходи» [5], з численними змінами, безпосередньо пов'язаний із захистом результатів досліджень, що є ключовим для академічної доброчесності та стимулювання інновацій. Ці законодавчі акти забезпечують гарантії академічної свободи, рівного доступу до наукової діяльності та захисту результатів інтелектуальної праці.

Важливим елементом підтримки є державні інституції, зокрема Національний фонд досліджень України, який забезпечує фінансування на конкурсній основі. Варто зазначити, що на 2026 рік фонд має запланований бюджет у розмірі 7,3 мільярда гривень, що свідчить про зростаючу увагу держави до розвитку науки [6].

Не менш важливою є система правових гарантій інтелектуальної власності, яка дозволяє науковцям захищати авторські права на свої розробки, отримувати патенти та ліцензії, а також реалізовувати результати досліджень на комерційній основі.

Крім того, соціальні гарантії, такі як стипендії, присвоєння наукових звань і державні премії, слугують додатковими стимулами для вчених. Вони визнають цінність наукової праці не лише у сфері теоретичних досліджень, а й у сфері їх практичного застосування.

Окрему увагу варто приділити етичним кодексам, які регламентують поведінку науковців. В умовах глобалізації та інтеграції у світовий науковий простір, дотримання принципів академічної доброчесності, відкритості, поваги до інтелектуальної власності – є не просто вимогою, а нормою професійної етики.

Судова практика щодо академічної доброчесності, авторського права та незаконного використання результатів досліджень поступово створює прецеденти, що конкретизують конституційні положення.

Наприклад, рішення українських судів про позбавлення наукових ступенів через доведені факти академічного плагіату демонструють, що свобода наукової діяльності не є абсолютною і вимагає високого рівня відповідальності. Такі рішення не лише забезпечують дотримання принципів академічної доброчесності, а й формують правозастосовчу практику, яка конкретизує конституційні положення щодо науки. Це важливий сигнал для наукової спільноти про неприпустимість порушення етичних норм і зловживання правами, гарантованими державою.

Показовим у практиці забезпечення академічної доброчесності є рішення Київського окружного адміністративного суду (2021 р.) [7], яке визнало правомірним наказ Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) щодо позбавлення наукового ступеня через виявлення академічного плагіату. Це один із перших успішних прикладів, який підтвердив формування судової практики, спрямованої на підвищення довіри до системи наукової атестації. Таким чином, держава демонструє рішучість у боротьбі з недоброчесністю і дає чіткий сигнал науковій спільноті щодо неминовчості відповідальності.

Реалізація політики підтримки науки здійснюється через функціонування спеціалізованих органів.

Національний фонд досліджень України – це орган, який фінансує наукові проекти на конкурсній основі, зокрема за участі міжнародних експертів.

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації – координує державну політику у сфері інновацій.

Національна академія наук України та галузеві академії – забезпечують стратегічний розвиток науки в ключових напрямках.

Захист авторських прав на наукові праці, результати досліджень і технічні розробки забезпечується положеннями Цивільного кодексу України [8] та спеціальним законодавством про інте-

лектуальну власність. Українське законодавство створює умови для офіційної реєстрації патентів, укладання ліцензійних угод і договорів про передачу прав інтелектуальної власності, що дозволяє науковцям юридично захищати результати своєї праці. Разом із тим передбачена кримінальна відповідальність за порушення авторських прав.

У сучасному науковому просторі дедалі більше значення мають етичні стандарти. Більшість університетів ухвалили Кодекси академічної доброчесності, що містять вимоги до чесності, об'єктивності, уникнення плагіату, фальсифікації результатів, подвійного публікування тощо. Відповідні органи внутрішнього контролю (наприклад, комісії з академічної доброчесності) здійснюють розгляд заяв про порушення, приймають рішення щодо анулювання дипломів, скасування присуджених ступенів або розірвання контрактів.

На сьогодні в українському науковому середовищі спостерігається дефіцит міждисциплінарних та комплексних підходів до правового регулювання науки, які б цілісно охоплювали всі аспекти правового регулювання наукової діяльності, включаючи етичні, безпекові, цифрові, європейські та інституційні виміри. Заповнення цієї прогалини можливе через поєднання теоретичних засад, прикладних механізмів правозастосування, міжнародного досвіду, а також аналізу актуальної судової практики у сфері науки. Такий підхід є особливо важливим у період масштабних трансформацій та глобальних викликів.

Реалізація цих завдань потребує спрямування на удосконалення правового регулювання з урахуванням європейського досвіду та національних пріоритетів.

Розробка Кодексу цифрової етики у науці. У документі слід передбачити норми щодо етичного використання штучного інтелекту у дослідженнях, захисту персональних даних, а також запобігання кіберзагрозам.

Збільшення фінансування безпекових досліджень до 15% від загального наукового бюджету. Особливу увагу слід приділити напрямкам кібербезпеки, оборонних технологій та захисту державного кордону.

Запровадження обов'язкового міждисциплінарного аудиту для грантових проєктів, з метою посилення міжгалузевої співпраці у сфері науки, інновацій та технологій, із залученням фахівців у галузях права, етики, інформаційних технологій та національної безпеки, за аналогією зі стандартами програми Horizon Europe [9].

Висновки. Отже, правове регулювання наукової діяльності в Україні є динамічною системою, що поєднує конституційні гарантії, законодавчі норми, міжнародні стандарти та етичні принципи. Від централізованої радянської моделі воно еволюціонувало до відкритої демократичної системи, орієнтованої на інтеграцію з ЄС. Подальший розвиток вимагає кодифікації законодавства, підвищення фінансування, цифрової модернізації та зміцнення академічної доброчесності.

Нормативно-правова база наукової діяльності України сформувалася як складна, багаторівнева система, що включає конституційні, законодавчі, підзаконні та міжнародні норми. Вона забезпечує загальну стабільність правового режиму науки, але потребує подальшої модернізації, гармонізації з європейським правом і цифрової трансформації. Ефективне управління науковою сферою можливе лише за умов тісної взаємодії держави, академічної спільноти й приватного сектору, що відповідає сучасним концепціям «трикутника знань» (наука – освіта – інновації).

Перспективи майбутніх досліджень пов'язані з розробкою правового забезпечення інновацій в економіці, механізмів комерціалізації результатів досліджень і правового захисту науки в умовах національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міністерство освіти і науки України. Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників. URL: <https://mon.gov.ua/nauka/nauka-2/reforma-nauki/evropeyska-khartiya-doslidnikov-ta-kodeks-pratsevlashtuvannya-naukovikh-pratsivnikov> (дата звернення: 19.10.2025).
2. Драч І.І. Дослідницька доброчесність в університетах: аналіз досвіду Великої Британії та України 2020. URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/110> (дата звернення: 19.10.2025).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

4. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 19.10.2025).
5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 19.10.2025).
6. Міністерство освіти і науки України. Уряд передбачив 7,3 млрд грн на науку в проєкті держбюджету 2026. URL: <https://mon.gov.ua/news/uriad-peredbachyv-73-mlrd-hrn-na-nauku-v-proiekti-derzhbiudzhetu-2026> (дата звернення: 19.10.2025).
7. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 05 квітня 2021 року у справі № 640/23574/20. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/96013267> (дата звернення: 19.10.2025).
8. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.10.2025).
9. Офіс Горизонт Європа в Україні. URL: <https://horizon-europe.org.ua/en/heo-in-ua/> (дата звернення: 19.10.2025).